

QUINE A NATURALISTICKÝ OMYL

MARTIN NUHLÍČEK, Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra filozofie a dejín filozofie, Bratislava, Slovenská republika

NUHLÍČEK, M.: Quine and the Naturalistic Fallacy
FILOZOFIA, 78, 2023, No 8, pp. 664 – 674

The article focuses on the problem of normativity in Quine's naturalized epistemology. Quine characterizes his epistemological project mainly in descriptive terms, which seemingly problematizes the normative side of epistemology. Although Quine offers a certain explanation of normativity within his conception, known as "cognitive engineering," there is a suspicion that he commits a serious logical error, the so-called naturalistic fallacy. Two attitudes can be taken to this suspicion. First, the naturalistic fallacy is indeed present in Quine's thinking, but it cannot be attributed a negative meaning because it is an inevitable consequence of the naturalization of epistemology. Second, Quine does not commit the naturalistic fallacy because he derives the normativity of epistemology from the "terminal parameter," i.e. an external goal against which cognitive strategies are assessed. The latter interpretation seems to be in better agreement with Quine's statements. In this understanding, naturalized normativity has an instrumental character, which ranks it among the tools of instrumental rationality, linked to practical aspects of human activities.

Keywords: W.V.O. Quine – Naturalized epistemology – Normative epistemology – Cognitive engineering – Naturalistic fallacy – Instrumental normativity

Quinov projekt naturalizovanej epistemológie zaiste netreba špeciálne predstavovať. Pripomeňme si len jeho hlavné piliere. V článku *Epistemology Naturalized* (1969) prichádza Quine s kritikou tradičnej karteziánskej epistemológie. Charakterizuje ju najmä ako pokus o hľadanie istých základov poznania. Tento fundacionalistický program však považuje za defektný z dvoch dôvodov. Po prvé, moderné dejiny epistemológie dokazujú, že uvedený cieľ sa nepodarilo naplniť. Neexistuje zhoda na žiadnych neomylných základoch poznania, dokonca ani v tom, ako sa dajú takéto základy nájsť alebo či vôbec existujú. A po druhé, daný cieľ hodnotí ako zavádzajúci, pretože odvádza pozornosť k uvažovaniu o chimérických apriórnych istotách, ku ktorým sa Quine stavia značne rezervovane. Navyše pokusy postaviť poznanie na pevných istotách umožnili vzostup skepticizmu, ktorý ľahko poukazuje na fakt, že naše existujúce poznatky takouto istotou neoplývajú. Tradičná epistemológia sa tak zmenila na neustály a nezmyselný zápas proti skepticizmu.

Quine namiesto toho navrhuje obrat k skúmaniu ľudských poznávacích procesov tak, ako reálne prebiehajú. Vzdáva sa teda myšlienky hľadania ideálneho, „dokonalého“ poznania. Naopak, chce sa sústrediť na fungovanie ľudského kognitívneho aparátu v skutočných vzťahoch a situáciách. S týmto zámerom sa zameriava na kognitívne vstupy a výstupy prítomné na strane poznávajúceho subjektu. Pod vstupmi chápe senzorické informácie, ktoré subjekt zaznamenáva pomocou svojich zmyslových receptorov. Naproti tomu výstupy majú podobu verbálnych prejavov, ktoré uvádza subjekt v priebehu poznávania. Quine tieto prejavy označuje ako „teórie“ v širokom zmysle slova, pod ktorými myslí všetky opisy sveta, jeho častí a histórie, ktoré produkujú ľudia pri interakcii so svojím prostredím. To, čo má podľa Quina naturalizovaná epistemológia skúmať, sú relácie a závislosti medzi kognitívnymi vstupmi a výstupmi. Inými slovami, má zisťovať, ako zmeny v senzorických dátach u človeka ovplyvňujú podobu „teórií“, ktoré vytvára.

Navrhované skúmanie má empirický charakter. Tým sa významne mení metodologický prístup k epistemologickým otázkam. Tradičné, prevažne apriórne nástroje filozofie prestávajú byť relevantné pre skúmanie poznania a ich miesto zastávajú metódy známe skôr z empirickej psychológie. Quine tento prerod otvorene podporuje a vyjadruje ho známou otázkou: „Prečo sa teda neuchýliť k prostriedkom psychológie?“ (Quine 1969, 75). Epistemológia v Quinovom ponímaní definitívne stráca charakter apriórnej filozofickej disciplíny, takzvanej „prvej filozofie“, a stáva sa empirickým podujatím, ktoré je zamerané na štúdium mechanizmov vzniku ľudských presvedčení. Quine tento posun nepovažuje za redukciu; podľa neho je to jediný relevantný spôsob, akým možno vysvetľovať ľudské poznanie, ak prijmemo fakt, že apriórna karteziánska epistemológia zlyhala. Quinov „obrat“ tak možno vidieť v tom, že epistemológia viac logicky nestojí „pred“ vedou, v zmysle stanovovania kritérií správneho poznávania, ale je s vedou spojená. Študuje ľudský subjekt pomocou metód vedy a zvnútra vedy práve tak, ako akýkoľvek iný predmet vedeckého záujmu.

V tejto stati sa zameriame na problém normativity naturalizovanej epistemológie.¹ Quine charakterizuje svoj projekt prevažne v deskriptívnych termínoch, čím sa zdanlivo problematizuje normatívna stránka epistemológie. Quine síce ponúka isté vysvetlenie normativity v rámci jeho koncepcie naturalizmu, no vzniká podozrenie, že sa pri ňom dopúšťa vážnej logickej chyby, tzv. *naturalistického omylu*. Hlavným cieľom tejto state je preskúmať vybrané názory na túto otázku. V prvej časti textu si priblížime

¹ Problém normativity tvorí jeden z najdiskutovanejších problémov naturalizovanej epistemológie. Možnosť jeho vyriešenia sa neraz dokonca považuje za podstatné kritérium jej celkovej prijateľnosti. Venovali sa mu mnohí autori; okrem prác uvedených v tejto stati možno spomenúť zásadné príspevky L. Laudana (1990), P. Kitchera (1992), W. Houkesa (2002), J. Knowlesa (2003) či Ch. Wrenna (2006). V nich sa však nenachádzajú explicitné zmienky o naturalistickom omyle, ktorý predstavuje hlavnú tému tejto state.

údajný vznik naturalistického omylu v Quinovom uvažovaní. V druhej a tretej časti sa následne zameriame na dva rozdielne postoje, z ktorých prvý prijíma výčitku o naturalistickom omyle, no znižuje jeho negatívny význam, zatiaľ čo druhý tvrdí, že Quine sa v skutočnosti tohto omylu nedopúšťa. Hodnotenie týchto možností ponúkne záverečná časť state.

I. Naturalistický omyl

Quinov program radikálnej reformy epistemológie vyvolal vlnu záujmu, ale tiež rôzne kontroverzie. Jedným z centrálnych diskusných bodov, ktorému sa budeme primárne venovať v tejto stati, sa stal problém *normativity* naturalizovanej epistemológie. V tradičnom ponímaní má totiž epistemológia nielen deskriptívny, ale aj evaluatívny a normatívny aspekt. Teda okrem identifikovania a opisovania procesov poznávania ich tiež hodnotí z hľadiska ich racionálnosti a niektoré z nich odporúča, zatiaľ čo iné kritizuje. Normatívna zložka bola neochvejne prítomná v dejinách moderného epistemologického myslenia, či už v podobe (apriórneho) stanovovania kritérií správneho poznávania, alebo v podobe demarkácie poznania, čiže jeho ohraničenia a oddelenia od nepoznatelných (napríklad metafyzických) sfér. Niekedy sa označuje ako „melioratívny“ aspekt epistemológie, teda aspekt zameraný na celkové vylepšovanie našich epistemických praktík a kvality našich presvedčení. Podľa tradičného pohľadu by bola epistemológia bez tohto aspektu nekompletná a v podstate zbytočná, pretože by neposkytovala praktické usmernenia, ktoré sú jej hlavným účelom, podobne ako je to napríklad v etike.

V reakcii na Quina sa objavili výčitky, že jeho naturalizovaná epistemológia nespĺňa uvedené normatívne požiadavky. Ak má byť jej podstatou čisto empirické štúdium mechanizmov, ktorými vznikajú ľudské presvedčenia na základe senzoric-kých vstupov, tak nie je jasné, akým spôsobom by mohla diskriminovať medzi epistemicky oprávnenými a neoprávnenými výstupmi. Zdá sa, že Quinova epistemológia má za cieľ len rekonštruovať procesy, na základe ktorých subjekty dospievajú k svojim presvedčeniam, ale už nedokáže povedať, či sú dané procesy racionálne, respektíve výsledné presvedčenia zdôvodnené. Dokonca ani okultné či konšpiračné presvedčenia nevie označiť za epistemicky „zlé“, ale iba popisuje spôsoby ich vzniku. To je podľa mnohých žalostne nedostatočné vzhľadom na to, čo od epistemológie očakávame. Spomedzi viacerých takýchto kritik možno spomenúť L. BonJoura, ktorý upozorňuje, že empirický opis vzťahov medzi kognitívnymi vstupmi a výstupmi nehovorí nič o otázke, či máme racionálne dôvody veriť našim presvedčeniam, a teda v istom zmysle končí v skepticizme (BonJour 1994, 287). J. Kim zase dôvodí, že vzťahy, na ktoré sa chce zameriavať Quine, nemôžu byť epistemologicky relevantné, ak nezahŕňajú aj normatívny rozmer. Uznáva, že empirické skúmanie, ktoré Quine navrhuje, môže byť

zaujímavé, ale rozhodne ho odmieta nazývať epistemológiou (Kim 1988, 390 – 391). Takýto postoj k naturalizovanej epistemológii, zdôrazňujúci jej nedostatočnosť z hľadiska produkcie noriem a hodnotení, môžeme označiť ako „normatívnu námietku“.

Quine na normatívnu námietku reagoval až so značným odstupom času od vydania svojej pôvodnej práce. Jeho reakcia bola odmietavá: nie je pravda, že naturalizovaná epistemológia nemá normatívny rozmer. Pochopiteľne, nie je to rovnaká normativita, akou oplývala tradičná karteziánska epistemológia, ale stále dokáže rozlišovať medzi epistemicky „lepšími“ a „horšími“ procesmi, respektíve produktmi poznávania. Normatívnu stránku svojej koncepcie opísal v krátkom texte *Reply to White* (1986), v ktorom ju charakterizoval ako tzv. *kognitívne inžinierstvo*.² Píše:

Naturalizácia epistemológie nevyklučuje normativitu a neuspokojuje sa s nerozlišujúcim opisom existujúcich procesov. Normatívna epistemológia je pre mňa odvetvie inžinierstva. Ide o technológiu hľadania pravdy, alebo, opatrnjšie epistemologicky povedané, predikcií. Ako každá technológia, voľne využíva akékoľvek vedecké poznatky, ktoré by mohli poslúžiť na jej účely (Quine 1986, 664 – 665).

Normativita naturalizovanej epistemológie pramení z úspešnosti predikcií, ktoré sú chápané ako anticipácia budúcich senzorických vnemov. Podľa úspešnosti alebo neúspešnosti predpovedania budúcej skúsenosti možno rozličné kognitívne stratégie hodnotiť ako „lepšie“ a „horšie“. Normatívna epistemológia sa tak u Quina podobá na akúsi technickú „kalibráciu“ kognitívneho aparátu tak, aby na základe aktuálnych vnemov správne predpovedal nasledujúce vnemy. Aj preto na jej opísanie využíva najmä empirický a technologický jazyk. V zásade ide o jedinú normativitu, ktorú si Quine môže dovoliť, pokiaľ odmietne karteziánsky apriorizmus. Normy v jeho podaní nie sú stanovené apriórne a logicky nepredchádzajú reálne procesy poznávania. Naopak, sú vyvedené z empirických pozorovaní rôznych poznávacích stratégií a z údajov o ich prediktívnej úspešnosti. Epistemická normativita tak nespadá do špecifickej filozofickej oblasti, ale je priamo previazaná s empirickými skúmaniami. Dá sa povedať, že tvorí reflexiu toho, ktoré metódy poznávania sa najlepšie osvedčujú z hľadiska ich súladu so zaznamenanou skúsenosťou a v tomto zmysle ich normatívne „odporúča“.

Takáto „naturalistická normativita“ však môže byť vnímaná ako problematická. Podľa tradičného prístupu totiž nie je možné odvodiť epistemické normy z faktov o skutočnom priebehu kognitívnych procesov. Preskripcia sa nedá vyvodit' z deskripcie. Ide o takzvaný Humov zákon, alebo v novšom podaní *naturalistický omyl*, ktorý

² Quine je pomerne skúpy na slovo, čo sa týka podrobností jeho normatívnej koncepcie. Okrem spomenutého krátkeho textu sa ucelenejšia zmienka o nej nachádza ešte v práci Quine (1992, kapitola 8).

sa považuje za hrubú logickú chybu. Na prvý pohľad sa môže javiť, že práve tejto chyby sa Quine dopúšťa. Ak by jeho kognitívne inžinierstvo aj dokázalo selektovať procesy, ktoré vhodne predikujú budúcu skúsenosť, nemožno z toho logicky odvodiť odporúčanie, že sú to procesy, ktoré *by sme mali* používať. Quine opisuje, aké výsledky majú rôzne kognitívne procesy v konfrontácii so skúsenosťou, no na základe toho nemožno utvoriť predpis či normu, že určité procesy sú epistemicky „dobré“ a iné „zlé“. To by bol logický skok, ktorý sa nedá korektne vykonať. Ak je uvedená výčitka pravdivá, tak Quinova koncepcia v skutočnosti nezakladá epistemickú normativitu. Empirické výskumy, ktoré navrhuje, môžu byť zaujímavé i užitočné, no mylí sa v tom, že môžu zastat miesto normatívnych odporúčaní. Iba vo svetle prediktívneho kritéria by sa tak nedalo spoľahlivo určiť, ktoré kognitívne stratégie sú celkovo racionálne. Na to by bol potrebný nejaký iný, vonkajší zdroj normativity. Ako sa k tejto výčitke o naturalistickom omyle stavajú rôzni Quinovi komentátori, bude predmetom nasledujúcich dvoch častí.

II. Nahrádzajúca téza

Existuje názor, že naturalistický omyl je chybou iba z perspektívy tradičnej epistemológie. B. Trybulec (2008) rozpracúva prístup, podľa ktorého tento „omyl“ dáva zmysel len vtedy, keď predpokladáme nezávislý apriórny zdroj epistemickej normativity. Podľa klasickej karteziánskej epistemológie pochádzajú epistemické normy zo základných, primárnych zdrojov, ktoré sú dokonale isté a tvoria fundament všetkého poznania. Logicky predchádzajú všetkým empirickým skúmaniam, pre ktoré stanovujú kritériá správneho zdôvodňovania. Epistemické normy odvodené z takýchto zdrojov teda nie sú a nemôžu byť ovplyvnené empirickými informáciami, t. j. faktmi o skutočnom poznávaní. Zástancovia uvedeného pohľadu považujú naturalistický omyl za vážnu logickú chybu. To, o čo sa pokúšajú Quine a naturalisti, teda vyvodiť epistemické normy určujúce, ako by sme mali zdôvodňovať naše presvedčenia, z faktov o tom, ako reálne zdôvodňujeme naše presvedčenia, sa podľa nich nedá. Normatívne tézy epistemológie nemajú logicky nič spoločné s deskriptívnymi zisteniami empirických disciplín, a preto pokus prekročiť túto medzeru nevyhnutne končí v slepej uličke. Jedinou možnosťou je nájsť apriórny, mimoempirický zdroj normativity (Trybulec 2008, 19).

Kľúčovou ideou naturalizovanej epistemológie je však odmietnutie predpokladu apriórnych zdrojov. Epistemické normy sa podľa naturalistov nedajú založiť na neomylných základoch poznania, pretože také základy sa nedajú objektívne špecifikovať. Kritika fundacionalistického programu je jedným z pilierov Quinovho obratu k naturalizmu, ktorý epistemológiu chápe ako plne spojenú s vedou. No v takom prípade neostáva nič iné, než epistemické normy charakterizovať práve pomocou empirických informácií o priebehu ľudských kognitívnych výkonov. Inak povedané, neostáva iné,

než odvodzovať normatívne z deskriptívneho. Z pohľadu uvedeného názoru je tak čosi ako naturalistický omyl pri skúmaní poznania nevyhnutný: „...naturalizmus inklinuje k robeniu *naturalistického omylu*; pre naturalistov to však nie je žiadny omyl alebo je to omyl, ktorému sa nemožno vyhnúť“ (Trybulec 2018, 20). Naturalisti by mohli reagovať protiotázkou, ako sa vôbec dá neurobiť takýto „omyl“? Podľa tradičnej epistemológie je to jedna z najhorších filozofických chýb. Ale keď zabudneme na tradičný karteziánsky prístup a nahradíme ho naturalizovanou epistemológiou, ktorá nehľadá univerzálne, transcendentné normy, ale kognitívne stratégie hodnotí vo vzťahu ku konkrétnemu prostrediu a okolnostiam, tak sa perspektíva mení. Z tohto hľadiska sa zdá práveže prirodzené a rozumné, aby sme pri formovaní poznávacích odporúčaní brali ohľad na empirické informácie o ľudských kognitívnych schopnostiach. Alternatívou k tomu by bolo azda len celkom rezignovať na epistemickú normativitu.

Naturalistické chápanie normativity teda nevyhovuje štandardom tradičnej epistemológie, ale je to jediné chápanie, ktoré si naturalisti môžu dovoliť, ak chcú zostať verní svojim východiskám. Epistemické normy sa vyvodzujú z deskriptívnych tvrdení zhruba tak, ako to uviedol Quine vo svojej koncepcii kognitívneho inžinierstva. Presnejšie, empirické tvrdenia môžu byť priamo transformované na epistemické normy na základe rôznych praktických dôvodov, napríklad, keď chceme vedieť, aký priebeh má určitý spoľahlivý proces vedúci k poznaniu. Nejde tak o vyvodzovanie noriem z faktov v pravom zmysle slova. Skôr sa stiera ostrá hranica medzi faktom a normou: faktické tvrdenia môžu za istých okolností nadobúdať aj normatívny význam (ibidem, 25). Stále však platí, že normativita je koncipovaná v pevnej závislosti od empirických údajov, a stále je tu prítomný logický skok od „je“ k „malo by byť“. Zástancovia prezentovaného názoru nepopierajú, že formálne naozaj ide o naturalistický omyl, ale znižujú jeho negatívnu závažnosť a považujú ho za neoddeliteľnú súčasť naturalistického uvažovania. V porovnaní s tradičnou či dokonca nijakou normativitou epistemológie sa im tá naturalistická vidí ako relatívne najmenej problematická.

V širokom spektre epistemologickej literatúry môžeme nájsť rozšírené presvedčenie, že Quine (a naturalisti vo všeobecnosti) normatívne otázky epistemológie nahrádzajú a vyčerpávajú pomocou deskriptívnych zistení o skutočných procesoch poznávania. Pomenovanie pre toto presvedčenie zaviedol H. Kornblith, ktorý píše: „Otázky o tom, ako aktuálne prichádzame k našim presvedčeniam sú tak relevantné pre otázky o tom, ako by sme mali prichádzať k našim presvedčeniam. Deskriptívne otázky o nadobúdaní presvedčení majú dôležitý vplyv na normatívne otázky o nadobúdaní presvedčení“ (Kornblith 1994, 3). A ďalej: „O názore, že epistemologické otázky môžu byť nahradené [empirickými] psychologickými otázkami, budem hovoriť ako o *nahrádzajúcej téze*“ (Kornblith 1994, 4). Ak platí nahrádzajúca téza, teda ak sa naturalisti snažia redukovať normatívne na deskriptívne, tak naturalistický omyl sa

stáva integrálnou časťou ich snaženia. Čo sa mení, je akurát postoj k tomuto kroku, ktorý ho viac neoznačuje za logickú chybu, ale legitimizuje ho ako nástroj vymedzovania epistemickej normativity.

III. Inštrumentálna normativita

Nie všetci však súhlasia s vyššie uvedeným názorom. Quine možno vôbec nemal v úmysle redukovať normatívne na deskriptívne, ani nijako znižovať váhu epistemickej normativity. Ako píše P. Gregory (2008), skôr sa zdá, že v dobe písania svojho programového článku *Epistemology Naturalized* mal základné normatívne otázky epistemológie už vyriešené – najmä stanovisko, že základy vedy tvorí zmyslová skúsenosť. Teda jeho prácu netreba čítať ako príspevok o tom, či je (respektíve má byť) veda založená na zmyslovej skúsenosti, ale o tom, ako je veda na nej založená. Quine nám tak neponúka obhajobu tejto základnej idey, ale takpovediac čosi ako technickú špecifikáciu potrebnú k jej realizácii (Gregory 2008, 25).

Podľa Gregoryho teda Quine nemá v úmysle odmietnuť normativitu epistemológie v zmysle generovania noriem, ktoré predpisujú alebo usmerňujú kritickú evaluáciu našich presvedčení (ibidem, 86). Zdroj tejto normativity však nemôže spočívať v apriórnej, predskúsenostnej sfére. Na druhej strane, ani čisto deskriptívna epistemológia by nemohla byť normatívna v opísanom zmysle. Kľúč k pochopeniu Quinovej predstavy epistemickej normativity preto viacerí hľadajú v jeho vyjadreniach o „konečnom parametri“. Vo vyššie spomenutom krátkom texte *Reply to White* totiž Quine explicitne uvádza, že deskriptívne „sa stáva normatívnym, keď je vyjadrený konečný parameter“ (Quine 1986, 665). Čo to presne znamená? Perspektívnou možnosťou je interpretovať „konečný parameter“ ako normatívny cieľ poznávania v širokom zmysle. Pokiaľ ho chápeme ako určitý vonkajší faktor, ktorý sledujeme pri poznávaní, respektíve ktorým sa naše poznávanie riadi, tak Quinova koncepcia nadobúda zreteľnejšie normatívne kontúry. V jazyku kognitívneho inžinierstva sa normativita stáva vecou opisovania, ktoré kognitívne procedúry dosahujú najlepšie výsledky z hľadiska predikcie budúcej skúsenosti. Ako však vieme, ktorú budúcu skúsenosť si máme všimnúť pri hodnotení predikcií? Práve to vyjadruje konečný parameter, ktorý určuje, aký cieľ pomocou daného procesu poznávania sledujeme. Prítomnosť cieľa tvorí faktor, ktorý zabezpečuje, že rozličné kognitívne stratégie dokážeme hodnotiť ako „lepšie“ a „horšie“.

Z tohto hľadiska sa zdá, že nahrádzajúca téza, o ktorej bola reč v predchádzajúcej časti, nie je adekvátnym vyjadrením Quinovej naturalizovanej normativity. Zrejme mu nejde o to, eliminovať normativitu a postaviť epistemológiu len na empirických deskripciách. Čo sa týka naturalistického omylu, tak Quine by zrejme súhlasil, že z obyčajného „je“ nevyplýva „malo by byť“. No ak do tejto rovnice pridáme tretí prvok konečného parametra, ktorý chceme dosiahnuť, tak odrazu získavame použiteľné normatívne kritérium. Tento postup je plne v súlade s vedeckou praxou, v rámci

ktorej množstvo deskriptívnych viet implikuje normatívne vety za predpokladu, že je vyjadrený konečný parameter. Ak máme stanovené kritérium, tak normativita vzniká na základe opisovania, ktoré metódy nás k nemu najlepšie dovedú. Nie je to logická chyba: naturalistický omyl je tu prekonaný stanovením cieľa, vzhľadom na ktorý sa utvárajú normatívne odporúčania. Práve formulovanie cieľa tvorí kritérium pre posudzovanie deskripcí, ktorým tak udeľuje normatívny význam. Ak použijeme príklad z odlišnej oblasti, tak pri stavbe mosta sa môže vyskytnúť deskriptívna veta: „Ten oceľový pilier neunesie železničnú dopravu.“ Vzhľadom na konečný cieľ, ktorým je funkčný a bezpečný most, má však táto veta aj normatívny dôsledok: „Nemali by sme použiť ten oceľový pilier.“ Analogicky fungujú epistemické tvrdenia. Z tohto pohľadu možno povedať, že epistemické normy vznikajú ako empiricky informované hypotézy o efektívnosti rozličných stratégií pri formulovaní prediktívne úspešných „teórií“, t. j. opisov sveta, jeho častí a dejín. V protiklade k nahrádzajúcej interpretácii tak epistemické normy vyrastajú z empirických deskripcí a sú v nich pevne zakotvené, ale nie sú na ne redukované. V tomto smere sa nahrádzajúca téza javí ako zavádzajúca (Gregory 2008, 90 – 91).

Naturalistická normativita v uvedenom chápaní nie je tradičnou epistemologickou normativitou, ktorá sa pokúšala „globálne“ zdôvodniť metódy poznávania. Naopak, je to akási „lokálna technika predikcie“, ktorá využíva poznatky prírodnej vedy a pôsobí výlučne v jej medziach. Jasne viditeľný je jej *inštrumentálny* charakter³: slúži na selekciu vhodných kognitívnych prostriedkov na dosiahnutie zvolených kognitívnych cieľov. Naturalizovaná epistemológia si tým jednoznačne zachováva normatívny rozmer, aj keď ho nepostuluje ako absolútny, ale viazaný na konkrétne ciele. Dôsledkom uvedeného chápania je fakt, že normatívne odporúčania vznikajú vo svetle minulej skúsenosti, ale zároveň sú tiež neustále predmetom ďalšieho posudzovania. Epistemické normy sú tak premenlivé v závislosti od vývinu nášho porozumenia svetu a nám samým. Teda nemáme záruku, že aktuálne epistemické normy predstavujú definitívne kritériá správneho poznávania. Miera ich prediktívnej úspešnosti sa posudzuje vždy zas a znova, pričom v prípade poklesu dôveryhodnosti môžu byť niektoré odporúčania časom nahradené inými. Možno sa dokonca domnievať, že takej istej kontrole zrejme neunikajú ani „metanormy“, podľa ktorých sa riadi samo kognitívne inžinierstvo. Ako podotýka R. Foley, najlepšie vysvetlenie toho, odkiaľ sa u Quina vzali základné metodologické normy, akými sú empirizmus či testovateľnosť, spočíva v predpoklade, že aj „inžinierske“ normy podliehajú „inžinierstvu“ v tom zmysle, že sa doteraz najlepšie osvedčili pri hľadaní poznania (Foley 1994, 254). Tento postoj je v súlade s Quinovým antifundacionalizmom i antiapriorizmom. Ak je uvedená úvaha správna, tak v Quinovej

³ Inštrumentálne chápanie epistemických noriem ako hypotetických imperatívov viazaných na konkrétne ciele možno nájsť bližšie rozpracované v štátiach Nuhliček (2022a) a (2022b).

epistemológii platí, že normy racionálneho presvedčenia sú vlastne totožné s normami vedy ako takej (Foley 1994, 254).

IV. Záver

Predstavili sme si dva základné prístupy k otázke naturalistického omylu v Quinovej naturalizovanej epistemológii. Podľa prvého je naturalistický omyl v Quinovom uvažovaní *prítomný*, ale nemožno mu pripisovať zvlášť negatívny význam. Je to spôsobené tým, že Quine opúšťa sféru tradičnej apriórnej epistemológie a nahrádza ju empirickým a deskriptívnym skúmaním. V rámci neho dokáže získať epistemické normy len vyvodzovaním z deskripcie, čo je síce, formálne vzaté, logická chyba, no je to nevyhnutná daň za naturalistický obrat, ktorý je vnímaný ako nanajvýš zmysluplný a žiaduci krok. Podľa druhého prístupu sa Quine *nedopúšťa* naturalistického omylu, pretože nie je pravda, že by priamo vyvodzoval z deskriptívnych viet preskriptívne vety. Normativita epistemológie v tomto chápaní pramení z prítomnosti tretieho prvku, cieľa, ktorý sledujeme prostredníctvom epistemického aktu. Ak máme určený cieľ, tak dokážeme rozlišovať medzi lepšími a horšími metódami jeho dosiahnutia, a tak im udeľovať rozdielne normatívne hodnotenia. Dôsledkom je však inštrumentálny charakter normativity, t. j. podmienenosť noriem cieľmi a ich variabilita, a teda opustenie predstavy pevných, definitívnych noriem poznávania.

Ktorý z uvedených dvoch prístupov sa javí ako prijateľnejší? Zdá sa, že o čosi lepšiu oporu v Quinových vyjadreniach nachádza druhá, inštrumentálna interpretácia. Keď Quine charakterizuje kognitívne inžinierstvo ako „technológiu hľadania pravdy, alebo, (...) predikcií“ (Quine 1986, op. cit.), tak sa môžeme pýtať: pravdy o čom, respektíve predikcií vzhľadom na čo? Inštrumentálne chápanie poskytuje rámec, v ktorom sú tieto termíny viazané na ciele poznávania, a tým dostávajú jasnejšie vysvetlenie. Zásadnejšiu indíciu predstavuje Quinova zmienka o „konečnom parametri“, ktorý, keď je vyjadrený, tak bezprostredne mení deskriptívne vety na normatívne (ibidem). Takúto zmienku je vôbec ťažké interpretovať inak než v inštrumentálnom zmysle. Ak je vyjadrený parameter (cieľ), o ktorý v poznávaní ide, tak opisné vety o vzťahoch medzi prostriedkami a cieľmi hneď nadobúdajú normatívny náboj.

Dokonca aj B. Trybulec, proponentka prvého spomenutého prístupu, na jednom mieste naznačuje, že hranice medzi faktickým a normatívnym sa môžu stierať na základe *praktických dôvodov* (Trybulec 2008, op. cit.). Doplnkovým dôvodom, ktorý podporuje predloženú interpretáciu, je napokon fakt, že u Quina nepredpokladá robenie logických chýb, čo je tiež v súlade s tým, že pokiaľ je známe, Quine sa v súvislosti s epistemickou normativitou nevyjadruje k tomu, že by robil nejakú logickú chybu alebo ju obhajoval ako nevyhnutnú súčasť svojho obratu.

V rámci inštrumentálnej normativity ostáva ešte doriešiť otázku, odkiaľ sa berú ciele, ktoré podmieňujú epistemické normy? Svojou povahou je to mimoepistemologická otázka, napriek tomu niektorí autori ponúkajú úvahy, ktorými sa snažia udeliť Quinovej normatívnej koncepcii širší rámec. Spomínaný P. Gregory sa zamýšľa nad tým, prečo práve prediktívny úspech (dosahovanie „pravdy“) hrá hlavnú úlohu v metodike kognitívneho inžinierstva. Pri odpovedi siaha po evolučno-biologických dôvodoch, keď upozorňuje, že prediktívny úspech je systematicky naviazaný na prežitie druhu a individua. „Mať pravdu“ v predpovediach a očakávaniach tvorí kritérium, ktoré je diktované našou povahou ako organizmov, ktoré interagujú so svetom okolo seba (Gregory 2008, 95 – 96). V inej, opatrnejšej formulácii poukazuje H. Kornblith na človeka ako na bytosť, ktorá sa vyznačuje tým, že má neustále želania, potreby a záujmy. Ich napĺňanie je však možné len za predpokladu, že vieme vyberať v princípe správne metódy na dosahovanie cieľov. Existujú rozličné prekážky, ktoré musia naše kognitívne systémy prekonať, aby sme dosiahli to, čo si želáme. Keďže zrejme každá bytosť s kognitívnym systémom si niečo želá (má ciele), ide o univerzálny zdroj normativity (Kornblith 2002, 139 – 140). Obaja autori teda Quinov „konečný parameter“, ktorý riadi epistemickú normativitu, prepájajú s pozíciou človeka ako prírodnej bytosti, zakotvanej v prostredí a naplňajúcej praktické požiadavky svojho života. Tento prístup zároveň jasnejšie otvára možnosti pre naturalizované, prírodovedné skúmanie ľudského kognitívneho aparátu.

Stať môžeme uzavrieť konštatovaním, že Quine sa naturalistického omylu pravdepodobne nedopúšťa. Treba však dodať, že aby platil tento záver, je potrebné Quinovu normatívnu koncepciu interpretovať inštrumentálne. Tým Quinovo uvažovanie zaradíme do širokého poľa *inštrumentálnej racionality*, ktorá sa zaoberá ekonomikou vzťahov medzi prostriedkami a cieľmi. Epistemické normy sa tak stávajú vyjadrením efektívnych spôsobov na dosiahnutie toho, čo aktuálne sledujeme alebo potrebujeme. Opisy týchto spôsobov získavajú status noriem hneď, keď nám začne záležať na cieľoch, ku ktorým vedú. Tým sa otázka poznávania prirodzene prepája so širšou koncepciou človeka ako vo svete žijúcej a konajúcej bytosti. Podstatu takejto naturalizovanej normativity vystihuje J. Maffie, ktorý ju sumarizuje jednou vetou: „V skratke, logická medzera oddeľujúca zdôvodnenie od motivácie a správania sa je premostená kontingentne a pragmaticky v kontexte inštrumentálnej racionality“ (Maffie 1990, 342).

Literatúra

- BONJOUR, L. (1994): Against Naturalized Epistemology. *Midwest Studies in Philosophy*, 19 (1), 283 – 300. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1994.tb00290.x>
- FOLEY, R. (1994): Quine and Naturalized Epistemology. *Midwest Studies in Philosophy*, 19 (1), 243 – 260. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4975.1994.tb00288.x>

- GREGORY, P. A. (2008): *Quine's Naturalism: Language, Theory and the Knowing Subject*. London – New York: Continuum.
- HOUKES, W. (2002): Normativity in Quine's Naturalism: The Technology of Truth-Seeking? *Journal for General Philosophy of Science*, 33 (2), 251 – 267. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1022460619303>
- KIM, J. (1988): What Is Naturalized Epistemology? In: Tomberlin, J. E. (ed.): *Philosophical Perspectives 2*. Atascadero: Ridgeview Publishing, 381 – 406.
- KITCHER, P. (1992): The Naturalists Return. *The Philosophical Review*, 101 (1), 53 – 114. DOI: <https://doi.org/10.2307/2185044>
- KNOWLES, J. (2003): *Norms, Naturalism and Epistemology*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.
- KORNBLITH, H. (1994): What Is Naturalistic Epistemology? In: Kornblith, H. (ed.): *Naturalizing Epistemology*. 2nd edition. Cambridge, MA: MIT Press, 1 – 14.
- KORNBLITH, H. (2002): *Knowledge and Its Place in Nature*. New York: Oxford University Press.
- LAUDAN, L. (1990): Normative Naturalism. *Philosophy of Science*, 57 (1), 44 – 59. DOI: <https://doi.org/10.1086/289530>
- MAFFIE, J. (1990): Naturalism and the Normativity of Epistemology. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 59 (3), 333 – 349. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00355748>
- NUHLÍČEK, M. (2022a): Inštrumentálna normativita naturalizovanej epistemológie. *Filozofia*, 77 (9), 680 – 693. DOI: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2022.77.9.2>
- NUHLÍČEK, M. (2022b): Normatívna dimenzia Quinovej naturalizovanej epistemológie. In: Nuhlíček, M. – Greif, A. – Sklutová, K. (eds.): *Naturalistický obraz sveta: Výzvy a limity*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 118 – 133.
- QUINE, W. V. O. (1969): Epistemology Naturalized. In: *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press, 69 – 90.
- QUINE, W. V. O. (1986): Reply to White. In: Hahn, L. – Schilpp, P. (eds.): *The Philosophy of W. V. Quine*. La Salle: Open Court, 663 – 665.
- QUINE, W. V. O. (1992): *Pursuit of Truth*. Revised edition. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- TRYBULEC, B. (2008): Is Naturalism Normative? The Function of Epistemic Norms Within Naturalized Epistemology. *Percipi*, 2, 15 – 27.
- WRENN, CH. (2006): Epistemology as Engineering? *Theoria*, 72 (1), 60 – 79. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1755-2567.2006.tb00943.x>

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0397.

Martin Nuhlíček
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra filozofie a dejín filozofie
Gondova 2
811 02 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: martin.nuhlicek@uniba.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7570-5318>